

**SZYMON KOCEMBA**

Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu

ORCID ID: 0009-0005-4413-6780

## **OBRAZ ŚWIATA I JEGO STWORZENIA W LITERACKIEJ TEOLOGII ANGELUSA SILESIUSA NA PODSTAWIE WYBRANYCH EPIGRAMÓW *CHERUBINOWEGO WĘDROWCA***

### **Wstęp**

Inspiracją do próby opracowania obrazu świata i jego stworzenia w dziele *Cherubinowy wędrowiec* Johannesa Schefflera (1624–1677), znanego także jako Angelus Silesius lub Anioł Ślązak, jest czterechsetna rocznica urodzin śląskiego mistyka. Uznanie dla jego twórczości wyraził niemiecki filozof Georg W.F. Hegel (1770–1831) w *Wykładach o estetyce*. Pisał Angelusie Silesiusie jako o tym, „który z wyjątkową, śmiałością, głębią oglądu i uczucia potrafił podziwu godną mistyczną siłą obrazowania dać wyraz substancjalnemu istnieniu Boga w rzeczach oraz zespolenia się jaźni ludzkiej z Bogiem, a Boga z ludzką podmiotowością” (Hegel 1964, 588). Filozofowie, teolodzy czy poeci zwracają uwagę na finezję i doskonałość formy artystycznej, inni na prostotę i bezpośredniość języka, jeszcze inni na wartość mistyczno-filozoficzną czy teologiczną poematu śląskiego twórcy (Kosian 2001, 164). Józef Kosian (2001, 160) uważa, że tym, co decyduje, iż Anioła Ślązaka można zaliczyć do grona „mędrców ludzkości”, jest osiągnięcie przez niego i wyrażenie najwyższej formy świadomości dostępnej człowiekowi – „świadomości Jedności”. Silesius we wstępie do swojego dzieła wyraża przypuszczenie, że

nie każdy będzie w stanie dotrzymać kroku jego przemyśleniom. Dla niektórych będą to jedynie „paradoxa lub irracjonalne wypowiedzi” (Silesius 2003, 7). Dlatego dodaje, że do zrozumienia potrzebny jest wgląd nie z zewnątrz, lecz „wysięk uczestnictwa w boskiej naturze” (Silesius 2003, 10). Mistrz nie wysuwa roszczeń do ostatecznej prawdziwości swoich przemyśleń, wręcz przeciwnie – jest w nich dużo „pokory trwania w pytaniu” (Kosian 2001, 169). Zdecydowana większość twórczości Anioła Ślązaka dotyka problemu wzajemnej relacji Bóg-człowiek (Kosian 2001, 165), jednakże możemy odnaleźć w *Cherubinowym wędrowcu* także epigramy dotyczące relacji Bóg-świat, Bóg-stworzenie. Wątek o stworzeniu oraz wybrane fragmenty będą przedmiotem niniejszego opracowania, którego problem można wyrazić za pomocą następującego rymu Angelusa Silesiusa:

Zanim Bóg świat stworzył, czym było to miejsce?  
Było ono samo, Bóg i słowo wieczne (V,279)<sup>1</sup>.

W związku z powyższym można zadać pytanie: jaki obraz świata wyłania się z twórczości śląskiego mistyka?

W tym celu przedstawię trzy motywy przewodnie dotyczące relacji Bóg-świat, na które zwraca uwagę Silesius. Pierwszy motyw będzie dotyczył jedności i wieczności Boga oraz stworzenia, drugi odnosi się do stworzenia jako księgi objawienia, zaś trzeci do stworzenia jako *creatio continua* (łac. ‘ciągłe stwarzanie’).

### **Jedność i wieczność Boga oraz stworzenia**

W wyselekcjonowanych epigramach motywem przewodnim poety jest nieograniczona obecność Boga we wszechświecie oraz związek między Stwórcą a stworzeniem. Jeden z nich brzmi w następujący sposób:

Wszak stworzenie wszelkie wypłynęło z Boga:  
Jakże więc On nadal je w swym łonie chowa? (I,107).

Mistrz wskazuje, że wszelkie stworzenie wzięło swój początek z Boga i jednocześnie jest z nim związane. Wśród chrześcijan prawda o stworzeniu z nicości kształtowała się powoli. Wskazuje na to poniższy epigram:

Bóg jest jak krynica: bo ciecze łagodnie,  
Płynie w swe stworzenie, a zostaje w sobie (V,216).

Bóg, źródło dające życie, płynie w swe stworzenia, pozostając jednocześnie w sobie. Kolejnym wątkiem podejmowanym przez Anioła Ślązaka jest zagadnienie obecności stworzeń w Bogu, wyrażone w następującym dwuwierszu:

<sup>1</sup> Cytowane fragmenty pochodzą z przekładu Andrzeja Lama (Angelus Silesius 2003).

W Bogu wszystko Bogiem: robaczek mały jeden  
To jak Bogów tysiąc tak jest w Bogu wiele (II,143).

Poeta wyraża głęboką mistyczną myśl, że Bóg jest wszechobecny i niepodzielny. Twierdzi, że nawet najmniejsze stworzenie, jak robak, zawiera w sobie część Boga. Mimo, że Bóg przenika wszystko, pozostaje niezmiennie jednością. Mistrz sugeruje, że pojedyncze stworzenie, niezależnie od swojej wielkości czy znaczenia, jest tak samo pełne Boga jak cały wszechświat. „Robaczek” jest mikrokosmosem, który odzwierciedla obecność Boga – Bóg nie dzieli się na części, lecz jest w pełni obecny w każdej rzeczy. Ten epigram podkreśla panenteistyczny pogląd, że cały wszechświat jest przeniknięty obecnością Boga, a każda najmniejsza część stworzenia znajduje się w Nim. Poeta podkreśla, że boskość jest wszechobecna, niezależnie od skali – w małym robaku, jak i w całym wszechświecie. Tym, co sprawia, że nawet robak zawiera w sobie część Boga, jest sam fakt jego istnienia. Bóg „płyne w swe stworzenia, a zostaje w sobie”.

Inny epigram wskazuje, że z ludzkiej perspektywy świat sprawia wrażenie podlegania ciągłym zmianom:

Bóg nie stwarza nowej, choć rzecz się taka zdaje:  
U niego jest odwieczne, co ludzi, że się staje (V,179).

Z boskiego punktu widzenia nic nie jest stwarzane, ponieważ wszystko, co istnieje, już istnieje odwiecznie w Bogu. To, co dla ludzi wydaje się zmianą, tak naprawdę w Bogu już się dokonało. Zmiany, które obserwujemy w świecie są jedynie ludzką perspektywą postrzegania czasu i przestrzeni. W Bożym planie wszystko zostało uprzednio ustalone i w wieczności zrealizowane. Czas i rozwój dla zjawisk obserwowanych w świecie są konieczne jedynie dla człowieka, który podlega stałym fizycznym natomiast nie dla Boga. W rezultacie, to co sprawia wrażenie bycia nowym we wszechświecie, jest objawieniem czegoś, co już zawsze istniało w Bogu, lecz było zakryte przed człowiekiem.

W kolejnym epigramie czytamy:

Podobnie jak jedyneką składnikiem każdej liczby,  
tak jest Bóg jedyneką wszędzie, w rzeczach wszystkich (V,3).

W pierwszej części dwuwiersza mistrz porównuje Boga do liczby jeden, która jest podstawowym składnikiem wszystkich innych liczb. Liczba jeden stanowi w tym przypadku metaforę dla ontologicznej zasady stosowanej przez Silesiusa. Nie chodzi o jedynekę w porządku arytmetycznym, co o jedno w porządku ontycznym. Bez tej liczby nie byłoby żadnej innej. W drugiej części autor tworzy analogię do systemu teologicznego. Bóg jest jak liczba jeden – jest obecny w każdej rzeczy

i stanowi jej fundament, co wskazuje na Jego wszechobecność. W związku z powyższym, wszystko co istnieje, ma swoje źródło w Bogu i nie może istnieć bez Niego. Tak, jak liczby nie istnieją bez jedynki, tak żadne stworzenie, żadna rzecz, nie może istnieć bez Boga, który stanowi fundament jedności wszystkich bytów.

### **Stworzenie jako księga objawienia**

Teologia chrześcijańska głosi, iż stworzenie jest pierwotnym samoobjawieniem się Boga. Bóg może zostać poznany w procesie historycznym i świecie otaczającym ludzi oraz jako jego absolutny Sprawca. Bóg objawia się także w aktach ludzkiego poznania. Wszędzie, gdzie człowiek w swym duchowym, religijnym (mistycznym) doświadczeniu rzeczywistości pyta o sens i cel istnienia, tam może spotkać Boga jako transcendentną podstawę skończonego bytu i skończonego poznania.

Anioł Ślązak analizuje, między innymi, akt stwórczy Boga, stworzony świat i jego funkcjonowanie. W księdze drugiej *Cherubinowego wędrówca* czytamy:

Bóg, ów Bóg ukryty objawia się wszystkim,  
Przez stworzenia swoje, widome swe zamysły (II,48).

Poeta wyraża myśl, że pomimo tego, iż Bóg jest niewidzialny, objawia się ludziom poprzez swoje stworzenia. Autor w pierwszej części zaznacza, że Bóg jest transcendentny, czyli przekraczający ludzkie zrozumienie i bezpośrednie doświadczenie. Bóg jest także ukryty. Nie możemy go zobaczyć ani w pełni pojąć, choć objawia się światu. Jego obecność i zamysły mogą zostać dostrzeżone w dziele stworzenia. Bóg, w związku z tym, może być poznany poprzez kontemplację świata, który jest niczym księga, z której możemy odczytać boskie przesłanie. Stworzenie, w tym kontekście, może stanowić pomost pomiędzy niewidzialnym Bogiem a zamysłowym doświadczeniem rzeczywistości przez człowieka.

Anioł Ślązak wyraża swoją refleksję nad działaniem Boga, które często jest tajemnicze i trudne do uchwycenia:

Któż by to pomyślał! światło z mroku płynie,  
życie wstaje z śmierci, coś z niczego idzie (IV,163).

Pierwsza część mówi o „światle płynącym z mroku”. Działanie Boże w tym fragmencie może zostać odczytane jako przynoszące jasność i oświecenie tam, gdzie jest mrok i ciemność. Wyrażenie „życie wstaje z śmierci” może odnosić się do cyklu życia i śmierci oraz do idei zmartwychwstania. Mistyk przypomina, że śmierć nie jest końcem życia, ale jego częścią. Może to także symbolizować duchowe odrodzenie, w którym człowiek, przechodząc przez doświadczenie cierpienia, duchowego kryzysu lub śmierci, odkrywa nowe, głębsze życie. W ostatniej

części odnajdujemy aluzję do stworzenia z niczego. Zdolność Boga do powołania rzeczy z niebytu jest jedną z podstawowych prawd wiary chrześcijańskiej. Angelus Silesius kontempluje paradoksy boskiego działania – z mroku może zrodzić się światło, śmierć może prowadzić do życia, a coś może powstać z niczego. Boże działanie często jest niepojęte i inne od ludzkiej logiki. W ten sposób Bóg został przedstawiony, jako ten, który przekracza wszelkie ludzkie ograniczenia i rozumienie.

Mystyk wyraża przekonanie, że świat stworzony przez Boga jest pełen znaków i wskazówek, które prowadzą do głębszego zrozumienia samego Stwórcy:

Stworzenie jak księga: kto ją czyta sprawnie,  
Temu się w nim Stwórca objawi wyraźnie (V,86).

W pierwszej części poeta porównuje świat stworzony do księgi. Jest to metafora sięgająca IV wieku. św. Jan Chryzostom (ok. 350–407) twierdził, że nauka i Objawienie pochodzą z tego samego źródła i nie mogą być ze sobą sprzeczne (2000, 77–89). Wszechświat, natura i każde stworzenie mogą być „czytane” i analizowane, co ma prowadzić do wyciągania wniosków. W związku z powyższym, świat ma być księgą, przybliżającą czytelnika do Boga. W drugiej części poeta podkreśla umiejętność sprawnego czytania księgi natury. Tylko ten, kto posiada zdolność duchowego wglądu, mądrości i wrażliwości, potrafi odkryć Boga we wszystkim, co istnieje. Anioł Ślżak zachęca do kontemplacji przyrody i świata, aby móc poznać Stwórcę. Tym, którzy posiadają umiejętność czytania „księgi stworzenia”, Bóg objawi się w pełni.

### **Stworzenie jako *creatio continua***

Refleksję o *creatio continua* Angelus Silesius podejmuje w następującym epigramie:

Bóg ciągle tworzy świat: a gdy cię dziwi to,  
Pomyśl, że u niego nie ma przed i po (IV,165).

Poeta sugeruje, że proces stwarzania trwa nieustannie. Nie było to jednorazowe wydarzenie. świat nie został stworzony przez Boga raz i na zawsze. Bóg ma cały czas podtrzymywać jego istnienie oraz ciągle na nowo go stwarzać. To tworzenie jest nieustanną aktywnością Boga, co z ludzkiej perspektywy może się wydawać niezrozumiałe. Człowiek żyje w świecie, w którym istnieje czas, natomiast Bóg istnieje poza nim. Dla Niego nie ma „przed” i „po”. Jest tylko teraz. Dla Boga proces stworzenia jest wieczny, nie ma początku ani końca.

Autor ukazuje Bożą wszechmoc, wszechobecność oraz troskę Boga o każde stworzenie:

Bóg, co bez wysiłku na wszystko ma baczenie,  
O stworzenie każde troszczy się niezmiennie (IV,220).

Bóg opiekuje się całym stworzeniem bez najmniejszego trudu. To zaś, że jest wszechobecny oznacza, że jest On świadomy każdej istoty i każdego wydarzenia we wszechświecie. Jego nadzór nad światem nie wymaga od Niego pracy, ponieważ jest to naturalna część Jego bytu. Bóg jest nie tylko stwórcą, ale opiekunem, który z wielką troską spogląda na swoje stworzenie. Jego miłość i opieka są wieczne, niezmiennie i nieprzerwane. Niezależnie od wielkości i doskonałości poszczególnych bytów, Bóg jest zaangażowany w życie człowieka i istnienie każdej innej stworzonej istoty.

Mystyk posługuje się metaforą krynicy, by opisać naturę Boga oraz Jego relację ze stworzeniem:

Bóg jest jak krynica: bo ciecze łagodnie,  
Płynie w swe stworzenie, a zostaje w sobie (V,216).

Porównanie Boga do źródła wody wskazuje na Jego życiodajną i łagodną naturę. Woda ze źródła płynie spokojnie i delikatnie, nawadniając ziemię, przynosząc życie i odświeżenie. Właśnie w taki sposób Bóg zostaje ukazany – jako źródło wszelkiego życia i dobra, które, niczym strumień wody, rozprzestrzenia się na cały świat. W drugiej części epigramu Bóg zostaje przedstawiony jako Ten, który jest obecny we wszystkim, przenika całe stworzenie, ale jednocześnie nie traci swojej natury i pozostaje niezależny. Bóg daje życie i utrzymuje świat w istnieniu. Oznacza to, że jest zarówno obecny w świecie, jak i pozostaje ponad nim i jego ograniczeniami. Metafora krynicy obrazuje tajemniczą równowagę między obecnością Boga w świecie a Jego transcendentną naturą.

### **Podsumowanie**

Angelus Silesius był zainteresowany problematyką pochodzenia Wszechświata oraz jego funkcjonowania w odniesieniu do Boga. Przedstawił swoje poglądy teologiczne w zbiorze mistycznych epigramów lirycznych, które wpisują się w barokową literaturę religijną. Często posługiwał się paradoksami, alegoriami i metaforami, aby podjąć próbę opisanie Boga, który przekracza wszystkie możliwe definicje.

Analiza wybranych epigramów wykazała, że według autora, z Boskiego punktu widzenia, nic nie jest stwarzane, ponieważ wszystko, co jest, istnieje już odwiecznie w Bogu. To, co sprawia wrażenie bycia nowym we wszechświecie, jest objawieniem czegoś, co już zawsze istniało w Bogu. Z kolei w epigramie „życie wstaje z śmierci, coś z niczego idzie” (IV,163). Silesius zaznacza, że chociaż byty

istnieją odwiecznie w Boskim akcie możliwości, zostają stwarzane w tym świecie z niczego i wkraczają w czas przestrzeń. W ten sposób poeta odpowiada na pytanie o odwieczność świata. Przedstawia świat jako odzwierciedlenie obecności Boga. Każda istota, nawet najmniejsza, jest mikrokosmosem noszącym w sobie cząstkę Bożego istnienia. Wszystkie byty mają swoje źródło w Bogu, który nie tylko powołuje je z niebytu, ale także nieustannie podtrzymuje ich istnienie. Świat został również porównany do księgi stworzenia. Ten, kto będzie potrafił ją dobrze czytać, dojdzie do poznania Boga. Bóg nieustannie troszczy się o swoje stworzenie i został przedstawiony jako źródło wszelkiego życia i dobra. Co więcej, proces stwarzania świata się nie zakończył. Trwa on nieustannie oraz jest zarządzany przez Boga.

W intelektualnym zetknięciu z kreatologią Angelusa Silesiusa można wstępnie twierdzić, że ma ona charakter panteistyczny. Wskazuje na to poniższy epigram:

W Bogu wszystko Bogiem: robaczek mały jeden  
To jak Bogów tysiąc tak jest w Bogu wiele (II,143).

Jeśli w Bogu wszystko jest Bogiem, nawet mały robaczek, to uzasadnione jest twierdzenie, że każde stworzenie, niezależnie od swojej wielkości, także jest Bogiem. Nawet najmniejsza rzecz może być przedstawiona jako mikrokosmos, w której w całości jest obecny Bóg, jednocześnie nie ulegając podziałowi.

Panteizm to pogląd, który głosi, że świat, także ludzki, emanuje z bóstwa, przeważnie rozumianego nieosobowo, jest jego częścią, trochę niższym „produktem” lub nawet samym bóstwem. świat bogów i ludzkość mają być bytem jednorodnym, natomiast o różnych stopniach hierarchicznych (Bartnik 2012, 436). Jest to kierunek filozoficzny, który utożsamia Boga ze wszechświatem (O’Collins, Farrugia 2002, 125). Jednakże, porównując ze sobą różne epigramy oraz czytając twórczość poety holistycznie, taka interpretacja nie jest uzasadniona. Przeciwnie panteistycznemu charakterowi świadczy następujący epigram:

Bóg jest jak krynica: bo ciecze łagodnie,  
Płynie w swe stworzenie, a zostaje w sobie (V,216).

Bóg, źródło dające życie, płynie w swe stworzenia, pozostając jednocześnie w sobie. W związku z powyższym, uzasadnione jest twierdzenie, że mistyka Angelusa Silesiusa ma charakter panenteistyczny. Cały świat jest przeniknięty obecnością Boga, ale nie jest z Nim tożsamy. Panenteizm to pogląd, zgodnie z którym Bóg do tego stopnia przenika wszechświat, że wszystko się w Nim znajduje. Chociaż Bóg zawiera w sobie wszechświat, jest ponad nim. (O’Collins, Farrugia 2002, 125).

Mystyk wyraża przekonanie, że świat stworzony przez Boga jest pełen znaków i wskazówek, które prowadzą do poznania Stwórcy. Pomimo tego, że jest On niewidzialny, bystry obserwator świata może w nim rozpoznać ślady Boga:

To bowiem, co niewidzialne u Boga, Jego wiekuista potęga oraz bóstwo, może być od stworzenia świata poznane przez dzieła, które są widzialne, tak że ludzie nie mogą się wymówić. (Korzystam z: Biblia Tysiąclecia, 1997. Rz 1,20)<sup>2</sup>.

Ostatnim ważnym elementem obrazu świata, na który zwraca uwagę śląski poeta, jest nieustanne podtrzymywanie i stwarzanie świata przez Boga określane pojęciem *creatio continua*. To tworzenie jest ciągłą aktywnością Stwórcy. Silesius pokazuje, że w jego koncepcji Bóg nie tylko stworzył świat, ale także aktywnie uczestniczy w jego funkcjonowaniu i objawia się ludziom. Wszystko, co zostało stworzone zawiera w sobie różne stopnie doskonałości, lecz nie zostało całkowicie ukończone przez Boga, dlatego stworzenia są „w drodze” (*in statu viae*).

Wybrane epigramy *Cherubinowego wędrowca* ukazują świat, który jest przepętniony obecnością Boga w każdym jej aspekcie. Twórczość Angelusa Silesiusa, przedstawiająca relację Boga do świata, jest dynamiczna, głęboka lecz jednocześnie mistyczna i tajemnicza. Liczne porównania i metafory pozwalają śląskiemu poecie wyrazić swoje zrozumienie Boga, który do końca pozostaje niezgłębniony. Mistyczne paradoksy czy stosowane paralelizmy antytetyczne są jednymi z najważniejszych elementów jego poezji. Cechuje ją harmonia, która niejako intuicyjnie zaprasza człowieka do kontemplacji Boga w sobie oraz w stworzonym świecie.

### Bibliografia

- Angelus Silesius. 2003. *Cherubinowy wędrowiec*. Tłum. Andrzej Lam. Opole/Warszawa: Konwersatorium im. Josepha von Eichendorffa / Dom Wydawniczy Elipsa.
- Bartnik, Czesław Stanisław. 2012. *Dogmatyka Katolicka*. Tom I. Traktaty I–VI. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Biblia Tysiąclecia. 1997. *Pismo święte Starego i Nowego Testamentu*. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1964. *Wykłady o estetyce*. Tom III. Tłum. Janusz Grabowski i Adam Landman, Warszawa.
- Św. Jan Chryzostom. 2000. *Homilie na Ewangelię według św. Mateusza. Część pierwsza: homilie 1–40*. Tłum. Arkadiusz Baron. Kraków: Wydawnictwo WAM.

<sup>2</sup> Korzystam z: Biblia Tysiąclecia, 1997.



- Kosian, Józef. 2001. *Mistyka śląska. Mistrzowie duchowości śląskiej: Jakub Boehme – Anioł Ślązak – Daniel Czepko*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- O'Collins, Gerald, i Edward G. Farrugia. 2002. *Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych z indeksem angielsko-polskim*. Tłum. Jan Ożóg i Barbara Żak. Kraków: Wydawnictwo WAM.

**The Concept of the World and Its Creation in the Literary Theology  
of Angelus Silesius Based on Selected Epigrams  
from *The Cherubic Wanderer***

A b s t r a c t

The article presents part of the theology of creation contained in the flagship work of Johannes Scheffer (1624–1677) entitled *The Cherubic Wanderer*. A significant part of the work of the Angelus Silesius addresses the issue of the mutual relationship between God and man, however, we can also find epigrams concerning the relationships between God and the world, God and creation. The issue of creation and the beginning has always been the subject of intellectual inquiries of man. This was also the case with Johannes Scheffer and his mysticism in the 17<sup>th</sup> century. He sought answers to such questions as: what was the world before creation? How does God sustain it in existence and in what way is He present in the world? The article attempts a theological interpretation of the poetry of Angelus Silesius.

**Keywords:** mysticism, Silesian poetry, *The Cherubic Wanderer*, literature and theology, creation and beginning

**Słowa kluczowe:** mistycyzm, poezja śląska, *Cherubinowy wędrowiec*, literatura i teologia, stworzenie i początek

